

Makale / Article

Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı: Yazılı Rivayet Teorisi ve Etkileri*

Hüseyin Hansu**

Özet

Fuat Sezgin 94 yıllık ömrünün büyük bir bölümünü adadığı akademik çalışmalarında ağırlıklı olarak iki konu üzerinde durmuştur. Bunlardan biri İslam medeniyetinin bilime yaptığı katkılar, diğeri de hadis rivayetinin güvenilirliği problemidir. Müslümanların bilim ve kültür tarihine katkılarını kısaca GAS olarak bilinen 17 ciltlik *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden: 1967-2015) isimli abidevi çalışmasında incelemiştir. İkinci konuyu ise Hadislerin yazılı kayıtlarını ve kitaplaşma sürecini incelediği *Buhârî'nin Kaynakları* isimli eserinde ele almıştır. Bu makalede oryantalistler tarafından ileri sürülen hadislerin şifâhî olarak rivayet edildiği, dolayısıyla güvenilir olmadığı tezine karşılık, Fuat Sezgin'in bu eseriyle verdiği cevap ve etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadislerin yazımı, tedvin, Buhârî, Fuat Sezgin, Goldziher.

* Bu makale, 15-17 Şubat 2019'da Kayapınar Belediyesi, İlim Yayma Cemiyeti Diyarbakır Şubesi ve Kadim Akademi organizatörlüğünde Diyarbakır'da gerçekleştirilen *Uluslararası İslam Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Sempozyumu*'na sunulan tebliğın geliştirilmiş halidir.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
hhansu@istanbul.edu.tr.

Contribution of Fuat Sezgin's to Modern Ḥadīth Studies: The Theory of Written Transmission and Its Effects

Abstract

The famous historian of Islamic Sciences Fuat Sezgin primarily focused on two issues in his academic studies, to which he dedicated a major part of his 94-year life. One of these issues is Islamic civilization's contributions to modern science, and the other is the authenticity of ḥadīth literature. Sezgin studied Muslims' contributions to modern science and culture in his 17-volume monumental work titled *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden: 1967-2015), which is also briefly known as *GAS*. He handled the latter issue in his work titled *Buhārī'nin Kaynakları* (The Sources of al-Bukhārī) where he examined the written records of the transmission of ḥadīth and its process of collection into books. In the present article, Fuat Sezgin's theory of written sources of ḥadīth and its influence in academic circles are examined where he defended against the thesis argued by Western scholars who put forth that the transmission of ḥadīth was mainly oral until its collection in the canonical books, and therefore, cannot be trusted.

Keywords: The Transmission of ḥadīth, tadwīn, Bukhārī, Fuat Sezgin, Goldziher.

GİRİŞ

Hiz. Peygamber devrinden itibaren başlayan hadislerin rivayet süreci, hicrî üçüncü asırda *Kütüb-i Sitte* gibi hadis mecmualarının oluşmasıyla büyük ölçüde sona ermiştir. İlk zamanlarda hadislerin yazımıyla ilgili bazı tereddütler yaşanmışsa da hicrî birinci asrın sonlarından itibaren başlayan resmi tedvin süreci, hicri üçüncü asırda muazzam bir hadis literatürünün ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemden sonra çeşitlenerek devam eden hadis çalışmaları, devasa bir arşiv haline gelmiştir. Ancak bu devasa yazılı literatüre rağmen klasik hadis ilminde hadislerin ilk zamanlarda şifâhî olarak nakledildiği izlenimi hâkimdir. Bu kanaatin oluşmasında muhaddislerin güçlü hafızalarına yapılan vurgu, onları yüceltmek için yapılan abartılı anlatımlar yanında, bizzat muhaddislerin derslerini ezberden yapmayı tercih etmeleri de etkili olmuştur. Râvilerin, *haddesenâ*/bize söyledi, *ahberenâ*/bize haber verdi gibi lafızları kullanmaları da zamanla rivayetlerin sadece sözlü olarak aktarıldığı kanaatini beslemiştir.¹ Ancak hadislerin yazılı kayıtları zaten bilindiği için oryantalist çalışmaların başladığı XIX. asra kadar bu anlamda rivayet sistemine yönelik kayda değer bir itiraz yapılmamıştır.

1. ORYANTALİST HADİS KURAMI

Modern asırlar olarak bilinen XIX. ve XX. Yüzyıllar hadis tarihinin en netameli ve en çetin dönemlerinden biri olmuştur. Zira bu dönemde hadis ilmi, oryantalizm hâdisesiyle karşılaştı. Derin bir projenin parçası olan oryantalizmin bu asırlarda artan sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinin kültürel boyutunu temsil ettiği kabul edilir. Bu çerçevede Batı'da hadis alanında da pek çok çalışma yapılmıştır.² Batılı araştırmacılar, Protestanların Hiz. İsa'nın hayatına ve İncil metinlerine uyguladıkları tarih tenkit metotlarını siyer ve hadis kaynaklarına uygulayarak³ bunların güvenilirliğini sorguladılar. 1848'lerin başlarında Alman şarkiyatçı Gustav Weil (1808-1889) bu metotlara göre, hadis materyalinin önemli bir bölümünün uydurma sayılması gerektiğini ileri sürdü. Hadisin otoritesini sorgulayan bu tutum Alois Sprenger (ö.1893) ve William Muir'in (ö. 1905) çalışmalarıyla devam etti. Ancak bu ilk çalışmalarda, uydurma hadisler arasından sahih olanlarının nasıl ayıklanacağına dair bir metot önerilmedi. Yahudi asıllı Macar şarkiyatçı Ignaz Goldziher (1850-1921), kendinden önce yapılmış araştırmaların sonuçlarını⁴ *Muhammedanische Studien* (Halle 1890)

1 Ali Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 26 (2016): s. 53.

2 Bu dönemde Hadis alanında çalışan müsteşrikler için bk. M. Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara: Atlas Kitabevi 2017, s. 25-26.

3 Harald Motzki, "Hadis: Kaynağı ve Gelişimi", çev. Dilek Tekin, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 10/2 (2012), s. 104.

4 Fuat Sezgin, "Arab-İslam ilminde İsnadın Ehemmiyeti", *Muhadarat fi Tarihi'l-*

adlı eserinde sistematik hale getirdi.⁵ Bu tarihten sonraki hadis araştırmaları üzerinde büyük ölçüde belirleyici olan Goldziher'in hadislerle ilgili şu görüşleri savunduğu belirtilmektedir:

Hadis edebiyatı şifâhî kültüre dayanmaktadır. Şifâhî nakillere dayanılarak kayda geçirilmiş hadis rivayetlerinin hiçbir tarihi değeri yoktur.⁶ Hadislerin ilk olarak derlendiği kaynak Buhârî'nin *el-Camiu's-Sahih*'idir.⁷ "Buhârî'deki bütün hadisler Buhârî'nin devrinde yaşamış olan fikir ekollerinin düşüncelerinden ve icatlarından ibarettir. Yani bunun peygamberle bir alakası yok! Bunlar sadece devrin fikirlerini aksettirir. Buhârî bu fikirleri toplamıştır, rivayetler zinciri ilave etmiştir, yani uydurmuştur."⁸

Goldziher'in görüşlerini savunduğu bu eseri, yayınlandığı 1890'lardan 1950 yılına kadar geçen süre içerisinde kayda değer hiçbir eleştiriye ve değişikliğe uğramadan modern hadis araştırmalarının temelini oluşturdu.⁹ 1950'lerde Joseph Schacht, Goldziher'in tarihsel tenkit metodunu fikhî hadislerle uyguladı ve bu tür hadislerin aksi ispatlanıncaya kadar uydurma sayılması gerektiğini ileri sürdü.¹⁰ Ona göre hadisler, sahâbîlere bile nispet edilemez, bilakis bunlar bir tâbiyye dayanarak yayılmış ve sonradan sık sık bir sahâbiye veya Peygamber'in kendisine isnad edilmiştir. Bu yüzden isnadlar, geriye doğru bir gelişme göstermektedir. Bir hadisin isnadı ne kadar tam ise o kadar geç bir döneme aittir.¹¹ Goldziher ve Schacht'ın tezi sonradan gelen oryantalistler tarafından birçok ilavelerle daha da geliştirildi ve pekiştirildi. 1970'lerden sonraki Batılı çalışmalarda hadislerle ilgili bu bakış açısı artık şüphe edilmemesi gereken ispatlanmış bir hakikat gibi benimsendi.¹²

İslâm dünyasında oryantalistlerin hadislerle ilgili eleştirilerinin ilk tesirleri Hint alt kıtasında görüldü. Çünkü bu kıtada modernizmle ilgili tartışmalar Goldziher'den önce Weil, Muir, Sprenger gibi ilk nesil müsteşriklerin tezleri üzerinden yapıldı. Adı geçen oryantalistlerin tenkitleri sonucunda, hadisleri

Ulumi'Arabiyye ve'l-İslamiyye, Frankfurt 1984, s. 131- 145. sayfalarından çev. Habil Nazlıgöl, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), s. 252.

5 Motzki, *Hadis: Kaynağı ve Gelişimi*, s. 108; Wael b. Hallaq, "Nebevi Hadisin Sıhhati: Yapay Bir Problem", çev. Hüseyin Hansu, *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006/1): 137.

6 Sezgin, "Arab-İslam ilminde İsnad'ın Ehemmiyeti", s. 253.

7 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 81.

8 Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*. Söyleşiyi yapan: Sefer Turan, İstanbul: Timaş Yayınları 2013, s. 75.

9 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 12, 23; Daniel W. Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev. Sabri Kızılkaya, Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu, 2002, s. 121.

10 *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: Clarendon Press, 1950).

11 Brown, *Sünneti Yeniden Düşünmek*, s. 122.

12 Motzki, *Hadis: Kaynağı ve Gelişimi*, s. 114-115.

tamamen reddeden bir ekol ortaya çıkmıştı. Bu ekolün önde gelen isimlerinden biri olan Gulâm Ahmed Perviz (ö. 1903-1985), hadislerle muharref İnciller arasında paralellik kurarak Hz. İsa'nın ölümünden sonraki yüzyıl içerisinde kaydedilen İncillere nasıl güvenilmiyorsa, hadislere bundan daha fazla güvenilmemelidir tezini ileri sürdü.¹³

İslâm dünyasının diğer bölgelerindeki hadis tartışmalarının kaynağı ise Goldziher'in *Muhammedanische Studien* adlı kitabı oldu. Aslı Almanca olan kitap, şimdiye kadar İslâm dünyasında konuşulan dillerden herhangi birine tercüme edilmedi. Ama ondan yapılan kısmi çeviriler ve dolaylı alıntılar, hadis alanında ciddi tartışmalara neden oldu.

İslâm dünyasında Goldziher'in hadislerle ilgili görüşlerinin ilk yayıldığı yerler Orta Asya Müslümanları oldu. Zira *Muhammedanische Studien*'in ilk detaylı tanıtımı 1893'te Goldziher'in yakın arkadaşı Rus oryantalist Victor von Rosen (1849-1908) tarafından yapılmıştır.¹⁴ Goldziher'le yakın temasları olduğu bilinen diğer bir Rus oryantalist Alexander Eduardovich von Schmidt (1871-1939) ise, 1912'de *Mir İslama (İslam Âlemi)* dergisinde "Ocherki istorii İslama kak religii" (İslâm Dini Tarihi Üzerine Denemeler) isimli seri makalelerinde Goldziher'in hadis konusundaki tezlerini özetlemiş ve hadislerin ilk asırlarda İslâm toplumunun birliğini sağlamak üzere uydurulduğu tezini işlemiştir.¹⁵ Schmidt ayrıca, Goldziher'in *Die Religion des Islams* adlı eserinin Rusça çevirisine¹⁶ bir takdim yazısı yazmıştır.¹⁷

Türkiye'de oryantalistlerin hadislerle ilgili yaklaşımları ilk olarak Goldziher'in yakın arkadaşlarından olan Reinhart Dozy (1820-1883) üzerinden tanındı. Onun *Hat İslamisme* adlı eserinin, Abdullah Cevdet tarafından *İslâm Tarihi* adıyla 1908 yılında Türkçe'ye çevrilmesi büyük tartışmalara ve tepkilere neden oldu.¹⁸ Bu tercüme, Müslümanlığa karşı şiddetli kin, düşmanlık hisleri ve tarafgirliğiyle tanınan Leone Caetani'nin¹⁹ Hz. Peygamber'in hayatına dair *Annali dell'İslam*

13 Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2017, s. 352; Brown, *Sünneti Yeniden Düşünmek*, s. 129.

14 Bk. *Notes of the Eastern Branch of the Imperial Russian Archaeological Society*, vol.8,1893, p.170-194.

15 *Mir İslama*, cilt I, sy. 1, 2, 3; St Petersburg 1912.

16 Imperial Society of Oriental Studies. St.Petersburg: Printing House of I. Boragansky "Vostochnaya", 1911.

17 Bu bilgileri Renat I. Bekkin'in yakınlarında Rusya'da yayınlanan (*A.E.Schmidt. Biyografi, Bilimsel Çalışmaları, Seçilmiş Eserleri, Bibliyografya*, Moskova 2018) adlı eserinden özetleyerek gönderen Rusya Bilimler Akademisi öğretim üyesi Dr. Irina Lyuter'e teşekkür ederim.

18 Mısır: İctihad Matbaası 1908. Bu tercümenin yankıları için bk. Hülya Küçük, Dozy'nin *Hat İslamisme* adlı eseri üzerine, *Diyanet İlmî Dergi*, 33/4 (1994): 63-89.

19 Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 26.

(Milano-Roma 1905-1926) adlı eserinin Türkçe tercümesi takip etti.²⁰

Bunlara Tatar asıllı tarihçi Zakir Kadiri Ugan'ın (1878-1954) Goldziher'in kitabının Rusya'daki yansımalarından yararlanarak yazdığı anlaşılır²¹ "*Dini ve Gayri Dini Rivayetler*" adlı makalesini de eklemek gerekir.²² Ugan'ın bu makalesinin, "büyük muhaddis" ve "pek muhterem" olarak nitelediği Goldziher'in temel tezlerinin Türkiye'de yayılmasında büyük etkisi olduğu söylenebilir. Ugan'ın da hadislerle İnciller arasında paralellik kurması²³ Perviz'le aynı kaynaklardan beslendiklerini göstermektedir.

Mısır ve Arap dünyasında ise Goldziher'in fikirleri Ahmet Emin²⁴ (1886-1954) Ali Hasan Abdulkadir ve Ebu Reyze (1889-1970) gibi isimler vasıtasıyla yayılmıştır.²⁵ Goldziher'in eserinin 1950'lerden sonra Fransızca ve İngilizce gibi yaygın konuşulan Batı dillerine çevrilmesi²⁶ etki alanını daha da arttırdı. Kitabın yol açtığı tepkiler, iddialarının güçlü delillere dayanmasından ziyade Müslümanların en kutsal değerlerine meydan okuyan böyle pervasız bir üslupla ilk defa karşılaşmalarından kaynaklanmaktaydı. Kuşkusuz bu iddialara karşı pek çok reddiye yazıldı, ancak bunların çoğu savunmacı veya konuyu kısmen ele alan tepkisel yazılardı. İlk dönemlerdeki reddiyelerin çoğunda oryantlizmin derin bir proje, özel bir disiplin olduğu, Goldziher'in tezinin de bunun bir parçası olduğunun fark edilmediği görülüyor.

20 Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Fatma Kızıl, "Türkiye'de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 11/21 (2013), s. 307, 309.

21 Zakir Kadiri Ugan, Goldziher'in eserinin geniş bir özetinin (224 sayfa) Schmidt tarafından Rusça'ya çevrildiğini söylüyorsa da (Dini Rivayetler, 248) bu bilgiyi teyit etmek mümkün olmadı. Ugan, Goldziher'in hadislerle ilgili tezlerini, muhtemelen Schmidt'in 1912'de İslam dini üzerine yazdığı adı geçen makaleleri vasıtasıyla öğrenmiştir. Ugan, makalesinde ayrıca I. J. Krachkovski (1883-1951), A. E. Krımskiy (1871-1942) gibi Rus oryantlistlerin, 1893-1894 yıllarında Rus Akademisi'nin Şark şubesi mecmuasında yer alan makalelerinden de söz etmiştir.

22 *Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 1/4 (Teşrin-i sani 1926): 132-210. Ugan'ın bu makalesi Musa Alak ve Mustafa Karataş tarafından Latinize edilerek *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 4 (2001) sayısında yayınlanmıştır. Bu yazıdaki atıflar söz konusu sadeleştirmeye yapılmıştır.

23 Zakir Kadiri Ugan, "Dini Rivayetler", 212.

24 Sezgin'e göre Ahmet Emin, Goldziher'in fikirlerini aynen benimsemiştir. *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 80, 89. Buradan Sezgin'in kendinden önce konuyla ilgili yazılmış eserleri tetkik ettiği anlaşılmaktadır.

25 Brown, *Sünneti Yeniden Düşünmek*, s. 127-128.

26 Goldziher'in kitabı Leon Bercher tarafından *Etudes sur la Tradition Islamique*, (Maisonneuve, Paris 1952) adıyla Fransızca'ya; *Muslim Studies* adıyla S. M. Stern ve C.R. Barber tarafından I. cildi 1966 yılında, II. cildi ise 1971 yılında Londra'da yayınlandı. Birinci cildin tercümesi, Hamid Dabashi'nin uzun bir değerlendirmesiyle birlikte 2006'da (New Brunswick, N.J. : Aldine Transaction) yeniden basıldı.

2. SEZGİN'İN YAZILI RİVAYET TEORİSİ

Oryantalistlerin hadisle ilgili iddialarını akademik düzeyde ele alan ve modern araştırma metotlarına göre inceleyen ilk kapsamlı çalışma tespit edebildiğimiz kadarıyla Fuat Sezgin'e aittir. Sezgin, 1947 yılında İstanbul Üniversitesi Arap-Fars Dili bölümünden mezun olduktan sonra aynı bölümde doktora çalışmasına başlamıştır. Meşhur Alman şarkiyatçı Hellmut Ritter'in (1892-1971) danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin konusu Arap dilcisi ve tarih alimi Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna'nın (ö. 209/824) *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı eserinin tahkikidir. Sezgin, tezini. 1950 tarihinde savunarak Edebiyat doktorası payesini almıştır.²⁷

Sezgin, esasında bir hadisçi değildir. Ancak doktora konusu olan *Mecâzu'l-Kur'ân* üzerinde çalışırken, Buhârî'nin bu eserden bazı alıntılarda bulunduğunu fark eder. Buhârî'nin yazılı bir kaynaktan açıkça yararlandığını gösteren bu alıntılar, Goldziher'in fikirleri doğrultusunda oluşmuş modern hadis tasavvuruna tam bir aykırılık teşkil ediyordu. Sonraki araştırmalarında da bu fikrini destekleyen bulgulara rastlayınca Sezgin, konuyu doçentlik tezi olarak çalışmaya karar verir.²⁸ Zira ona göre hadis ilminin gelişimi doğru anlaşılmasa, sadece hadis sahasında ortaya konulan eserler değil, İslâm edebiyatının diğer mahsulleri de doğru anlaşılabilir. Çünkü İslâmî ilimlerin çoğu büyük ölçüde hadis metodunu kullanmıştır.²⁹

Sezgin, 1950 yılında Ankara İlahiyat'ta Tayyip Okiç'in (1902-1977) danışmanlığında "nassların tedvini" başlığı altında çalışmaya başladığı³⁰ tezini çok yönlü olarak araştırır. Bu amaçla konuyu, 1951'de İstanbul'da toplanan müsteşirlerle istişare eder. Bu toplantı vesilesiyle İstanbul'da bulunan Mısırlı alim Emin el-Hülî (1895-1966) ile de görüşür. el-Hülî, Sezgin'in çalışmasını önemsemiş ve Arapça'ya çevirmesini de tavsiye etmiştir.³¹ Bununla yetinmeyen Sezgin, 1952 yılında Kahire'ye giderek Ezher ulemasıyla müzakerelerde bulunur.³² Araştırmalarında oryantalistlerin yanı sıra umumiyetle Müslümanların hatta bazı Ezher şeyhlerinin de hadislerin şifâhî olarak nakledildiği kanaatinde olduklarını görür. Bu durum Sezgin'in umutlarını kırmaz. Çünkü ona göre, Arap edebiyatının

27 Ali Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları", Ankara *Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59:2 (2018), s. 228.

28 Sezgin, "Önsöz", *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 11-12.

29 Fuat Sezgin, "Rivayet Literatürünün Gelişimi", s. 23. GAS'ın (Leiden 1967, I. 53-84) sayfalarının tercümesi olan bu makale, Ali Dere tarafından tercüme edilerek *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Kitabiyat 2000, s. 23-50) sayfaları arasında yayınlanmıştır.

30 Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları", s. 235-236.

31 Emin el-Huli, Sezgin'in *Mecâzu'l-Kur'an* (Kahire 1954) tahkikine yazdığı önsöz, s. 7; krş. Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları", s. 236.

32 Fuat Sezgin, "Arab-İslam ilminde İsnadın Ehemmiyeti", s. 251.

gelişimi bu kanaati doğrulamıyordu.³³

Tezi için gerekli malzemeleri topladıktan sonra Sezgin, öncelikle şifâhî rivayet teorisinin sistematik savunucusu ve modern dönem hadis tasavvurunun adeta şekillendiricisi olan Goldziher'in iddialarını inceledi.³⁴ Araştırmalarında Goldziher'in de aslında ilk önceleri yazılı rivayet tezini savunduğunu, sonradan bundan vazgeçip şifâhî rivayet teorisini öne çıkardığını tespit etti.³⁵ Çünkü o, şifâhî rivayet tezini savunmayı, hadislerin sonradan uydurulup Hz. Peygamber'e nispet edildiği şeklindeki görüşüne daha uygun bulmuştu. Zira şifâhî nakilde bir sözün doğruluk ihtimali zamanla daha da zayıflar, süreç uzadıkça hadis lafızlarının tahrif edilme ihtimali de artardı.³⁶

Goldziher, şifâhî rivayet fikrini ispatlamak veya istediği sonuca varmak için hadis rivayetine dair Müslüman tarihçilerin argümanlarını ya hiç dikkate almamış ya da kendi kanaatini destekleyecek şekilde değiştirmişti.³⁷ Bunun en bariz misali İbn Şihâb ez-Zühri'nin (ö. 124/742) konuyla ilgili bir sözünü tamamen ters bir anlamda yorumlamasıydı.³⁸ Şifâhî rivayet aşamasını uzatmak için tamamen iki ayrı süreci ifade eden tedvin ve tasnif aşamalarını birbirine karıştırmış³⁹ ve böylece tedvin işini bir asır sonrasında başlatmıştı.⁴⁰ Buna dayanarak da ilk yazılı kaynakların hadis eserleri olmadığını iddia edebilmişti. Dini düşünceden bağımsız olarak geliştiğini ileri sürdüğü Arap edebiyatının kronolojisini de hicri birinci asırda cahiliye şiiri ve hikmet edebiyatı, ikinci asırda megazi literatürü, fıkıh edebiyatı ve son olarak üçüncü asırda hadis edebiyatı şeklinde değiştirmişti.⁴¹ Böylece resmi tedvinin Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) döneminde başladığına dair Müslüman tarihçilerin tespitini boşa çıkarmak istemişti.⁴² Hadis yazımıyla ilgili rivayetleri ise, Ehl-i rey ve Ehl-i hadis arasındaki

33 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 24.

34 Sezgin, Goldziher'den önce bu konuyu tartışan oryantalistlerin görüşlerinin de farkında ve bunları "İslam Tarihini Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti" (*İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/1 (1956): 19-36) isimli makalesinde değerlendirmişti.

35 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 12; "Arab-İslam ilminde İsnadın Ehemmiyeti", s. 252.

36 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 75; *İslam'da Bilim ve Teknik*, 2. bs. İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2008, I, 6; Motzki, *Hadis: Kaynağı ve Gelişimi*, s. 118.

37 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 24.

38 Sezgin, "Arab-İslam ilminde İsnadın Ehemmiyeti", s. 257.

39 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 25, 79.

40 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 58 - 59.

41 M.S., II, 228-234; nakl. Nimetullah Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7/1 (2008), s. 61. Bu anlayışın Batılı araştırmacılar arasında yaygın olduğu Brokelmann'ın *GAL* adlı eserine Câhiliye dönemi şiiriyle başlamasından da anlaşılmaktadır. Bu teorinin tersini düşünen Sezgin'in *GAS*'ının tertibi Kur'an ilimleri, Hadis, Fıkıh... şeklinde devam eder.

42 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 58.

çekişmenin ürünü olarak görmüştü.⁴³ Hadis rivayetinin ilk dönemiyle ilgili olan yazılı kayıtları da şifâhî rivayetlere dayalı münferit notlar olarak değerlendirmiş, dolayısıyla sistematik bir yazım faaliyetine delil olarak gösterilemeyeceğini savunmuştu.⁴⁴ Buradan hareketle Goldziher, ilk musannef hadis kitabının iddia edildiği üzere 179 yılında vefat eden Malik'in *Muvatta*'ı değil, 256'da vefat eden Buhârî'nin *el-Camiu's-Sahih*'i olarak kabul edilmesini gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵

Sezgin, 1953 tarihinde bitirdiği *Buhârî'nin Kaynakları* adlı tezinde, Goldziher'in iddiasının aksine hadis rivayetinin tamamen yazılı kaynaklara dayandığını Buhârî'nin de bu kaynakların bir hulasası olduğu neticesine vardı. Hatta Buhârî'nin kendisinden önceki yazılı kaynaklardan istifade etmekle kalmayıp tasnif sisteminde de onlardan etkilendiğini ileri sürdü.⁴⁶ Sezgin'in hadis rivayetinin yazılı kaynaklara dayandığına dair önemli argümanlarından bazılarını şöyle özetlemek mümkündür:

1. Hadislerin şifâhen rivayet edildiği yanlış anlayışının temel nedeni, başka kültürlerde örneği olmayan hadis ilmine mahsus *tahammulu'l-ilm* metodunun doğru anlaşılabilmesidir.⁴⁷ Hadis rivayetinin büyük çoğunluğu, yazılı kaynaklara işaret eden sekiz ana metot üzerinden gerçekleşmiştir.⁴⁸ Bunlar arasında sadece sema ve kıraat metotları ilk bakışta şifâhî rivayete delalet eder gibi görünürler.⁴⁹ Ancak bu lafızlar da kulaktan kulağa yayılan bir duyum değil de, kitaplardan okumak suretiyle gerçekleştiği için aslında yazılı kaynaklara delalet eder.⁵⁰ Dolayısıyla klasik hadis tarihinde hakim olan şifâhî rivayetin aslında, yazılı notlar ve kitaplar üzerinden gerçekleştiğini söylemek gerekir.⁵¹ Hatta Goldziher'in uydurma dediği hadis yazımıyla ilgili karışık haberler bile bir yazma işleminin varlığına delalet eder.⁵² Şifâhî rivayet tezini ileri süren Goldziher, bunların çoğunu görmezden gelmiş, sadece icazet, münavele ve vicadeden oluşan üç hadis metodundan bahsetmiştir.⁵³
2. Sezgin, İslâm tarih yazıcılığının kendine özgü metodolojisinin,

43 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 53.

44 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 24.

45 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 81.

46 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 105.

47 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 27.

48 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 37.

49 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 28, 44; "Arab-İslam ilminde İsnadın Ehemmiyeti", s. 255-256.

50 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 44, 96; *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, s. 276.

51 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 29-30.

52 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 31-57.

53 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 29.

oryantalistler tarafından yeterince önemsenmediği kanaatindedir.⁵⁴ Zira yazılı kaynaklar baştan beri vardı,⁵⁵ hadisler yetkili râvilerden bu metotlardan biri vasıtasıyla alınır.⁵⁶ İsnadlarda yer alan ortak isimler, kitap sahibi kaynağın rivayet hakkını uhdesinde bulunduran hadisçilerdir.⁵⁷ O dönemde yazılan kitapların dipnotlarında kaynak eser yerine doğrudan o kitabın sahibinin ismi yazılırdı.⁵⁸ Buna göre bir hadisin isnadında yer alan râvilerin her biri, yazılı kaynağa işaret eden birer dipnot hükmündedir. Şu halde isnad, haberlerin takviyesi amacıyla uydurulmuş isimler zincirini değil, müellif veya rivayet hakkını haiz salahiyyetli râvileri ifade eder.⁵⁹

3. Modern etütlerde belli hadis ekolleri tarafından uydurulduğu iddia edilen ortak râviler,⁶⁰ Sezgin'e göre müellifin kaynaklarıdır.⁶¹ Râviler ana kaynaktan rivayet hakkına sahip iseler, yukarıda sayılan metotlardan ilk yedisinden biriyle rivayet ederler. Şayet râvi, aslı bilinen ancak rivayet hakkı bulunmayan bir kitaptan nakilde bulunuyorsa bunu vicâde yoluyla yapar. Bu duruma işaret etmek üzere 'kale', 'zekera', 'vecedtu' lafızları kullanılır ki sonuçta hepsi yazılı bir kaynağa işaret eder.⁶² Ona göre Buhârî'deki muallak hadisler bu yolla alınmıştır.⁶³ Bu lafızlarla aktarmakla Buhârî, bir bakıma isnadın otoritesini sarsmıştır. Dolayısıyla isnadın ilk defa Buhârî tarafından bir ilim haline getirildiği şeklinde asrımızda oluşan yaygın kanaat, aceleyle verilmiş asılsız bir hükümdür.⁶⁴

Sezgin'e göre İslâm eğitim sistemi hoca merkezlidir. Hoca hem ilmin anlaşılması açısından vazgeçilmezdir hem de intihalin önlenmesinde önemli bir vasıta. İslâm medeniyetinde ilim hocadan alındığı için intihal oranı çok azdır. X. Yüzyılda Müslümanların kitaplarını tercüme etmeye başlayan Avrupalılar, bu

54 Sezgin, *Bilim ve Teknik*, I, 6.

55 *Kütüb-i Sitte* öncesi yazılı hadis kaynaklarından günümüze ulaşanların bir listesi için bk. Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, 58, 71.

56 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 44.

57 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara, Kitabiyat, 2000, s. 213.

58 Sezgin, Arab-İslam ilminde İsnadın Ehemmiyeti, s. 258; *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 75.

59 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s.12, 46, 48.

60 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 49.

61 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 49.

62 Sezgin'den önce Abbott'un da bu sözcüklerin, yazılı kaynaklara işaret ettiğine dikkat çektiği belirtilmektedir. Ali Karakaş, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, İstanbul: Ensar Yayınları 2018, s. 17. Karakaş, somut bir delil gösterememekle beraber Abbott'un fıkıh ve düşüncelerinin Sezgin için ilham kaynağı olduğu kanaatindedir. s. 9.

63 Ali Çelik, "Buhârî'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2016/2), 230-231.

64 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 12, 45-46, 49.

metinleri anlamadıkları için yanlış tercüme etmişlerdi. Tercümeleri okuyanlar da konuları yarım yamalak anlama şansına sahiptiler. XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında kendi hocalarını yetiştirip bu konuları hocalardan okumaya başlayınca İslâmî metinleri doğru anlamaya başladılar.⁶⁵ Bu metoda göre oluşan tefsir geleneği, hadis geleneği, kısaca 'rivayet geleneği' son derece ilmî usullerdir. Ona göre Ritter dahil pek çok oryantalist, hatta pek çok Müslüman bu noktayı gözden kaçırdığı için İslâm medeniyetini hakkıyla kavrayamamıştır.⁶⁶

Özetlemek gerekirse Sezgin'e göre Buhârî'nin *el-Camiu's-Sahih*'indeki bütün hadisler kendinden önceki kitaplarda mevcuttu. Yani Buhârî'nin neredeyse bütün meşhur şeyhlerinin kitapları vardı. Onlardan önceki neslin, yani Malik (ö. 179/795) ve çağdaşlarının da kitapları veya hadis notları mevcuttu. Çünkü hadisler, İbn Şihab ez-Zühri ve onun emsalleri döneminde tedvin edilmeye, yani derlenip yazılmaya başlamıştı. Hadis yazımıyla alakalı bundan sonraki gelişmelerin çoğu, bunların kitap haline gelmesiyle ve bu kitapların düzenleniş tarzıyla ilgilidir. Durum böyle olmakla beraber gerek yazının henüz gelişmemiş olmasından gerekse bu ilmin kurallara uygun olarak aktarılması istendiğinden kitaplar bizzat yazarları tarafından okutuluyor veya bunların rivayet edilebilmesi için güvenilir talebelere izin/icazet veriliyordu. Yazının geliştiği, kitapların yaygınlaştığı ikinci asrın sonlarında bile rivayet çok önemliydi; çünkü bu, nüshaların doğru ve güvenilir olarak aktarımını (meşruluğunu) gösteriyordu.⁶⁷

Sezgin'in çığır açan çalışması (seminal work) olarak kabul edilen bu tez, daha sonra *Buhârî'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar* (İstanbul 1956) adıyla yayımlandı.⁶⁸ 1967'de çıkan GAS'ın birinci cildinde tespit edilen rivayet dönemi (başlangıçtan 430/1038'e kadar) eserleri, bir bakıma bu tezin somut dayanaklarıdır.⁶⁹ Yani Sezgin, bu çalışmasıyla rivayet sürecinde tedavülde olduğunu savunduğu yazılı kaynakları göstermiş olmaktadır. Sezgin'in, İslâm bilim tarihini anlattığı ve tamamı 17 cilt olan *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden - Frankfurt 1967-2015) adlı çalışmasını da *Buhârî'nin Kaynakları*'ndaki mantık üzerine bina ettiğini söylemek mümkündür.⁷⁰ Bu çalışmasında tespit ettiği eserlerle, İslâm medeniyetinin bilim tarihine yaptığı katkıları, somut deliller

65 İhsan Fazlıoğlu, "Fuat Sezginle "Bilim Tarihi" Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4 (2004): 366

66 Fazlıoğlu, "Fuat Sezginle "Bilim Tarihi" Üzerine", s. 367

67 Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, s. 53-54.

68 Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları", s. 221, 236.

69 GAS'ta incelenen yazmalar hicrî birinci asırdan 430 tarihine kadar olan zaman dilini kapsamakta ise de bunlar üzerinde yapılan şerh, haşiye, ta'lik gibi çalışmalar bu tarihten sonrasına da uzanmaktadır. Dolayısıyla GAS'ta sadece hicrî dördüncü asır öncesi eserlerinin tanıtıldığını düşünmemek gerekir.

70 İstanbul Üniversitesi'nden bir heyet tarafından tercüme edilmektedir. 12. cildi biten tercümenin 2019'da bitirilmesi hedeflenmektedir.

üzerine bina etmiştir. İslâm Bilim Tarihi'ne dair nadir risalelerin Arapça ve İngilizce ön sözlerle birlikte tıpkı basımlarından oluşan 1400 ciltlik koleksiyon⁷¹ ve bu eserlere dayanılarak yeniden imal edilen teknolojik aletler de tezinin diğer somut delilleri olmaktadır.

Tezin diğer bir özelliği de oryantalistlerin hadislere yönelik eleştirilerine yine kendi yöntemleriyle verilmiş ilk cevap olmasıdır. Goldziher'in eserinin Fransızca tercümesini kullanan Sezgin,⁷² tezinde modern araştırma metotlarını kullanmıştı. Ancak buradan yola çıkarak Sezgin'in çalışmalara kategorik olarak karşı olduğunu düşünmemek gerekir. O, oryantalistlik çalışmaların önemini her vesileyle dile getirir⁷³ ve İslâm dünyasının özellikle İslâm bilim tarihinin ortaya çıkarılmasında oryantalistlerin çalışmalarına çok şey borçlu olduğumuzu ifade eder.⁷⁴ Kendisi de Arapça'yı ve modern araştırma metotlarını Ritter'den öğrenmiştir ve bundan dolayı Ritter'e olan minnettarlığını çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Ancak Seyyid Hüseyin Nasr'ın da belirttiği gibi ilmi hayatını büyük ölçüde oryantalistlere borçlu olsa da Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* adlı çalışmasında görüldüğü gibi onların kör bir taklitçisi değildi.⁷⁵ Oryantalistlerin araştırmalarını takdir etmekle beraber Sezgin, onların özellikle teolojik çalışmaları konusunda dikkatli olunması gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre -Hıristiyan oldukları için İslâm dini hakkında taraflı yorumlarda bulunabilmektedirler.⁷⁶ Hatta daima minnetle andığı ve büyük alim olarak nitelediği kendi hocası Ritter'in bile bir defasında konuyla ilgili önyargılı bir tutumunu hayretle karşılar.⁷⁷

3. SEZGİN'İN TEZİNİN ETKİLERİ

Sezgin'in çalışması güçlü argümanlarına rağmen uzun süre ilim dünyasında herhangi bir yankı yapmadı. Çünkü Türkçe yazılmıştı ve herhangi uluslararası bir dile çevrilmemişti. Türkiye'de ise tezin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Sezgin'in üniversiteden atılması ve akabinde de ülkeden ayrılması, sadece tezini değil uzun süre kendisini bile unutturdu. Dolayısıyla Türkiye, Sezgin'in ilim camiasında en son tanındığı yer oldu.

Sezgin ve çalışmaları ilk önce Batı'da tanındı. 1967'de Almanca olarak yayınlanan GAS'ın birinci cildinde *Buhârî'nin Kaynakları*'nın bir özetine de yer

71 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 39.

72 Sezgin dahil adı geçen alimlerin çoğunun Goldziher'in tezinin Fransızca tercümesini (*Leon Bercher, Etudes sur la Tradition Islamique*, Maisonneuve, Paris 1952) kullanmış olmaları o dönemde Fransızca'nın İslâm ülkelerinin eğitim sistemi üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

73 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 55.

74 Fuat Sezgin, *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, İstanbul: Timaş Yayınları 2012, s. 41, 45, 57.

75 Seyyed Hossein Nasr, *İlahiyat Studies*, 9/2 (2018):311-312.

76 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 75, 114.

77 Sezgin, *Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*, s. 86-87.

verilmişti.⁷⁸ Modern metotlara göre ve Batı'da yaygın olan bir dille yazılmış olmasına rağmen Sezgin'in tezi Batılı araştırmacılar tarafından fazla kabul görmedi. Onlara göre Sezgin, bu haberleri duygusal ve genellemeci bir yaklaşımla ele almıştı. Kullandığı kaynakların çoğu hadis koleksiyonlarıyla çağdaştı. Ayrıca tezin dayandırıldığı haberlerin tarihi gerçekliği sorgulanmamıştı. Yani bu haberleri isnad ve metin analizine tabi tutmamıştı.⁷⁹ Ama tezi tamamen yabana da atmadılar. Sezgin, Batı'da en çok tanınan ve en fazla atfı yapılan Müslüman araştırmacı oldu. Mardin asıllı Amerikalı şarkiyatçı Nabia Abbott (1897-1981) bu tezin en önemli destekçisi sayılır. Harald Motzki ve Gregor Schoeler, Sezgin'in tezini kısmen destekleyen araştırmacılarıdır. Ancak diğer Batılı araştırmacıların ilgisizliğini sadece bilimsel nedenlere bağlamak yanıltıcı olur. Batılı araştırmacılardan oluşan Sezgin karşıtı bir kampın oluşumuna⁸⁰ bakılırsa, bu ilgisizliğin kasıtlı olduğu ihtimali göz ardı edilemez. Kaldı ki Sezgin'e yöneltilen eleştiriler fazlasıyla Goldziher ve Schacht için de geçerli olduğu halde, onların tezleri Batı'da yapılan hadis araştırmaları üzerindeki hâkimiyetinden hiçbir şey kaybetmedi.

İslâm dünyasını uzun süre meşgul etmiş Goldziher'e, eserlerinde doğrudan veya dolaylı cevap verenler arasında Muhammed Zubeyr Sıddiki, Muhammed Hamidullah,⁸¹ Mustafa Sibâi, Muhammed Hatib el-Accâc ve Muhammed Mustafa el-A'zamî'yi saymak mümkündür.⁸² Bunlara oryantalistlerin hadisle ilgili görüşlerini Fransızca olarak yayınlanmış araştırmalardan yararlanarak eleştiren Suphi Salih de eklenebilir.⁸³

Ancak akademik düzeyde Goldziher'e verilmiş ilk cevap olmasına rağmen Sezgin'in tezinin İslâm dünyasında hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek mümkün değildir. Mustafa es-Sibâi (ö. 1964) Ezher Üniversitesi'nde 1949 yılında hazırladığı '*es-Sunne ve mekânetuhâ fî teşri'i İslâmî*' isimli doktora tezinde Goldziher, Ahmet Emin ve Ebu Reyze'nin iddialarına geniş yer ayırmıştır.⁸⁴ Tez

78 Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabi*, s. 117-152.

79 Kamaruddin Amin, *Muslim Western Scholarship of Hadith and Western Scholar Reaction: A Study on Fuat Sezgin's Approach to Hadith Scholarship*, s. 258, 274; Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, s. 356-357.

80 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 38.

81 Hamidullah, ilk yazılı hadis kaynaklarından Hemmâm b. Munebbih'in '*Sahife*'sini, iki nüshasına dayanarak *Mecelletu'l-mecmau'l-Arabi* (RAAD), 28 (1953): 113'de yayınlamıştır. Sezgin, "Hadis Musannafatının Mebdei ve Ma'mer b. Raşid'in Camii", *Türkiyat Mecmuası* 12 (1955): 121.

82 Özcan Hıdır, "Oksidentalizm versus Oryantalizm: Hadis Oksidentalizmi -Fuad Sezgin ve Mustafa el-A'zamî Örneği", *HTD*, 5/1 (2007): 25.

83 Suphi Salih, *Hadis İlimleri*, çev. M. Yaşar Kandemir, 4. bs. Ankara: DİB Yayınları, 1986, s. 26-30.

84 Mehmed S. Hatiboğlu'na göre Mustafa es-Sibâi, bu eserinde Goldziher'e ayırdığı uzun tenkitlerinde haklı olmakla birlikte bu haklılığını gölgeleyen durumlara düşmekten kurtulamamış, Goldziher'in eserlerini Arapça'ya çevirenlerin yaptıkları fahiş hataların

1960'tan sonra bazı ilavelerle tekrar tekrar yayınlanmıştır. Muhammed Hatib el-Accâc ise 1963 yılında Kahire Üniversitesi'nde hazırladığı *es-Sunne kable't-tedvîn* isimli master tezinde Goldziher'in iddialarını geniş şekilde incelemiştir.⁸⁵ Sibâi ve Accâc, Goldziher'in iddialarına Ahmet Emin ve Ali Hasan Abdulkadir'in alıntılarına dayanarak muttali olmuşlardır. Bu çalışmalarda Sezgin'e herhangi bir şekilde atıfta bulunulmamıştır.

İslâm dünyasında müsteşriklerin iddialarına karşı yazdığı çalışmalarla tanınan Hint kökenli hadis araştırmacısı Mustafa el-A'zamî de Sezgin'in tezine dair bir değerlendirmede bulunmayan araştırmacılardan biridir.⁸⁶ Bunun sebebinin dil problemi olduğu düşünülebilirse de Sezgin'in çalışmaları Arapça ve diğer Batı dillerinde yayımlandıktan sonra da bir iki önemsiz atıf dışında el-A'zamî'nin dikkatini çekmemiş görünmektedir.⁸⁷

Fuat Sezgin'in İslâm dünyasında tanınması, GAS adlı eserinin ilk cildinin Mahmud Fehmî Hicâzî ve Fehmî Ebu'l-Fadl tarafından Arapça'ya çevrilmesi sayesinde oldu. Tercüme *Târîhu't-turâsi'l-Arabî* adıyla 1971 yılında Kahire'de el-Hey'etü'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb tarafından basıldı. Hem Fehmî Ebu'l-Fadl'in tercümenin basımı sırasında vefatı hem de mali nedenlerle tercümenin devamı gelmedi. 1978 yılında İmam Muhammed b. Suud ve Melik Suud üniversiteleri, GAS'ın tamamının tercüme ve basımını üstlendi. Anlaşmaya göre İbn Suud Üniversitesi GAS'ın dini ilimlerle ilgili bölümünü, Melik Suud Üniversitesi ise tabii ilimlerle ilgili ciltlerin tercümesini yaptıracaktı.⁸⁸ Böylece GAS'ın 1984'e kadar yayınlanmış olan ilk dokuz cildinin tercümesi 1983-1988 yılları arasında tamamlandı ve basıldı. Bu eserin 1979 yılında "İslâmî Araştırmalar" alanında Uluslararası Kral Faysal Ödülü'ne layık görülmesiyle Sezgin ilim dünyasında meşhur oldu.⁸⁹ Ancak *Târîhu't-turâsi'l-Arabî* isimli çalışması İslâm literatürünü ortaya koyması bakımından takdirle karşılanırken, onun temel tezi olan yazılı rivayet teorisi yeterince ilgi çekmedi. Avrupalı araştırmacılar, müsteşriklerin tezlerini eleştirmesini Sezgin'in "Müslüman olmasına" bağladılar. Bazı Müslüman

kurbanı olmuştur. (*DİA*, 14(1996), 102.

85 Mesela bk. Accâc, *es-Sunne kable't-tedvîn*, s. 249-259, 376-382.

86 A'zamî'nin 1966 yılında Cambridge'de hazırladığı doktora tezi, Hulusi Yavuz tarafından 'İlk Devir Hadis Edebiyatı' (İstanbul: İz Yayıncılık 1993) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

87 Tespit edebildiğimiz kadarıyla el-A'zamî, çalışmalarında Sezgin'in bu tezine sadece iki defa atıfta bulunmuştur. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 212; *The History of the Qur'anic Text*, p. 51.

88 Sezgin, *Târîhu't-turâs*, I, 8.

89 27 Şubat 1979 yılında Suudi Arabistan Kralı Halid b. Abdulaziz tarafından bir madalyayla birlikte takdim edilen ödülün miktarı 200.000 Suudi riyalidir. Sezgin bu ödülü aldığı anda GAS'ın henüz ilk altı cildini tamamlayabilmişti. Bk. *Journal for the History of Arabic Science*, 3/1(Aleppo 1979), s. 92'de "Professor Sezgin Winner of King Faisal International Award" adıyla yer alan değerlendirme notu.

okurlar da Sezgin'in tezini Buhârî'ye yöneltilmiş bir eleştiri gibi algıladılar.⁹⁰

Buhârî'nin biyografisi üzerine yazdığı kitabında Abdulmecid Haşim Hüseyini, Sezgin'i hadislere şüphe karıştırma konusunda Batılıların emellerine alet olmakla suçladı.⁹¹ Medine İslâm Üniversitesi öğretim üyelerinden Ekrem Ziya Umerî ise Sezgin'inin teorisini takdir etmekle beraber onu daha çok tezdeki maddi hatalar ve yanlış yorumlar üzerinden eleştirdi.⁹² Umerî, Sezgin'in 'isnad Buhârî'yle birlikte önemini yitirmiştir' yargısını, en az Schacht'ın 'muttasıl isnadlar sonradan teşekkül etmiştir' iddiası kadar garip bulmuştur.⁹³ Aynı üniversitede, Prof. Dr. Beşir Yasin başkanlığında Sezgin'in *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*'sindeki eksiklikleri ikmal eden bir proje yürütülmüştür. Proje, *İstidrakât alâ târihi't-turâsi'l-Arabî li Fuad Sezgin* ismiyle 9 cilt olarak yayınlanmıştır.⁹⁴ Projenin Hadis kısmını yazan Irak asıllı Hadis araştırmacısı Necm Abdurrahman Halef , aynı bölümü *İstidrakât alâ Tarihi't-turâsi'l-Arabâ fi ilmi'l-Hadis* ismiyle müstakil olarak da yayımlamıştır.⁹⁵

Türkiye'de ise Sezgin'in sadece tezi değil, kendisinin varlığı bile 2000'li yıllara kadar sınırlı sayıda akademisyen tarafından biliniyordu. Sezgin'in 1979 yılında "İslâmî Araştırmalar" alanındaki en itibarlı ödül kabul edilen Kral Faysal ödülünü kazanması da akademik camianın ilgisini çekmemiş görünmektedir. Sezgin'in ödüle layık görülen ve birçok dünya diline çevrilen *GAS*'ının 1967'de yayınlanan birinci cildinin yaklaşık yarım asır sonra ancak Türkçe'ye çevrilebilmiş olması⁹⁶ bu ihmalin diğer önemli bir göstergesidir.⁹⁷ Türk araştırmacılar onu daha çok

90 Sezgin, *Târîhu't-turâs*, I, 8.

91 el-Huseyni Abdulmecid Haşimi, *el-İmamü'l-Buhârî muhaddisen ve fakihen*, Kahire 1982, s. 115-117, krş. Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, s. 362.

92 Ekrem Ziya Umeri, *Dirasâtun Tarihiyyetun: Maa talika fi meheci'l-bahs ve tahkiki'l-mahtutat*, Medine: el-Camiatu'l-Islamiyye, 1983/1403, ss. 233-248.

93 Ekrem Ziya Umeri, *Dirasât*, s. 241. Umerî, *Merviyâtu's-sireti'n-Nebeviyye beyne kavâidi'l-muhaddisin ve rivâyâti'l-ahbâriyyin* adlı eserinde ise Fuat Sezgin'in Buhârî'nin kaynakları hakkındaki görüşünün yer aldığı bölümün, *Tarihu Turasi'l-Arabî*'nin Melik Faysal ödülü için sunulan Suud baskısından çıkarıldığını ileri sürmüştür (s. 55). Necm Halef de benzer bir iddiada bulunmaktadır. (Bkz. *İstidrakat*, s. 8). Ancak değişik tarihlerde yapılan baskılar arasında yaptığımız mukayesede bu iddiayı teyit eden bir değişikliğe rastlamadık. Bu iddiaya dikkatimi çeken Dr. Abdulhameed Majeed al-Sheesh'e teşekkür ederim.

94 Cidde: Dâru'l-İbnu'l - Cevzi, 1422/2001.

95 Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 2000.

96 Tercüme üzerine Hüseyin Hansu'nun bir değerlendirmesi için bk., *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2016): 221-228.

97 Kuşkusuz Sezgin'in nisyana terkedilmesini sadece akademik ihmal ve tembelliğe bağlamak yanıltıcı olur. Onun itibardan düşmesi devlet kararıyla üniversiteden atılmış olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim Türkiye'den ayrılışından 60 yıl sonra Sezgin'in yeniden fark edilmesi, akademik çevrelerin bir 'keşfi'yle değil, yine devletin iâde-i itibârı sayesinde oldu. Bu da Türkiye'deki akademik zihniyetin ne kadar bağımlı olduğunun açık göstergelerinden biridir.

eserin Arapça tercümesi olan *Târîhu't-turâsi'l-Arabî'si* üzerinden tanıdılar.⁹⁸ Onun bu eseriyle Türkiye'deki İslâm araştırmalarını etkilediği söylenebilir de *Buhârî'nin Kaynakları*'ndaki temel tezin tartışılması ve önemine dikkat çekilmesi, sınırlı sayıdaki bazı araştırmacılar istisna edilirse⁹⁹ büyük ölçüde ihmal edilmiştir. İlk kez 1956'da yayınlanan *Buhârî'nin Kaynakları*'nın, ikinci baskısının ancak 2000 yılında yapılabildiği olması bu ilgisizlikle açıklanabilir.¹⁰⁰

Türkiye'de Sezgin'in bu kitabına atıfta bulunan pek çok araştırma¹⁰¹ olmakla birlikte onun yazılı rivayet teorisini geliştirme veya değerlendirme anlamında yapılmış çalışmalar çok azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de Sezgin'in yazılı rivayet teorisi esas alınarak yapılan ilk ve tek akademik çalışma Salih Tuğ tarafından profesörlük takdim tezi olarak hazırlanan Zuheyr b. Harb'in (164-234/776-849) *Kitâbu'l-ilm*'inin tenkitli neşri ve çevirisidir.¹⁰² 1956 yılında Sezgin tarafından İslam Araştırmaları Enstitüsü'ne asistan olarak alınan Tuğ, ilk tasnif devrinin son temsilcilerinden ve Buhârî'nin hocalarından olan Zuheyr b. Harb'in bu eserinin, Buhârî ve diğer hicri üçüncü asır muhaddislerinin, eserlerini ikinci asırdan gelen yazılı kayıtlara dayanarak oluşturduklarının ispatı niteliğinde olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Tuğ, bu eserde yer alan toplam 261 hadisten 210 tanesinin aynı veya benzer senedlerle üçüncü asır müellifleri tarafından iktibas edildiğini tespit etmiştir. Bunlardan 13'ü Buhârî'de olmak üzere 59 tanesi *Kütüb-i Sitte*'de; geri kalanları üçüncü asır sonrası diğer musannef eserlerde yer almışlardır. Tuğ'a göre, daha önce neşredilen Hemmâm b. Munebbih'in *es-Sahîfe*'si ve Ma'mer b. Râşid'in *Cami*'ine ilave olarak Buhârî'nin bu kaynağının da keşfedilmesiyle müsteşriklerin şifâhî rivayet teorisi ciddi bir şekilde çökmüş olmaktadır.¹⁰⁴

Sezgin'in yazılı rivayet tezine ve bu tezin siyer ve meğâzî yazıcılığındaki

98 Bu etkiler için geniş bilgi için bkz. Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, s. 344-370.

99 Fuat Sezgin'le yakın dostluğunu bildiğimiz Mehmed Said Hatiboğlu hem *DîA*'ya yazdığı Goldziher maddesinde hem de başka eserlerinde Fuad Sezgin'in, Goldziher'e yönelttiği ilmi tenkitlerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiş ancak bildiğimiz kadarıyla "Batı'daki Hadis Çalışmaları Üzerine" (*Hadis Tetkikleri*, Ankara: Otto Yayınları 2009: 54-58) adlı makalesi dışında konuyla ilgili bir çalışması bulunmamaktadır.

100 J.W. Goethe Üniversitesi öğretim üyesi Ömer Özsoy, Sezgin'in vefatı üzerine yazdığı yazıda *Buhârî'nin Kaynakları*'ın Almanca çevirisinin tamamlanmak üzere olduğu ve yakında yayımlanacağı müjdesini vermiştir. (Fuat Sezgin Hoca'nın Ardından, Karar Gazetesi, 04.08.2018). Son zamanlarda kitabın Arapça'ya tercüme edilmesi için yapılan bazı girişimler bildiğimiz kadarıyla henüz sonuçlanmamıştır.

101 Sezgin'in bu eserine atıfta bulunan çalışmalar için bkz. Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, s. 355-370.

102 Salih Tuğ, *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-ilm adlı eseri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

103 Tuğ, *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-ilm adlı eseri*, s. 38.

104 Tuğ, *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-ilm adlı eseri*, ss. 39-41.

önemine dikkat çeken Mustafa Fayda'nın uluslararası bir sempozyumda sunduğu bir tebliği de bu kapsamda değerlendirmek gerekir.¹⁰⁵ Dilek Tekin'in "Müslim'in Sahihi'nin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler"¹⁰⁶ isimli makalesi Sezgin'in tezini geliştirmeye yönelik bir çalışmadır. Tekin makalesinde, Sezgin'in teorisini, sınırlı sayıdaki örnekler üzerinden Müslim'in *es-Sahihî*'nin günümüze ulaşmış yazılı kaynaklarına uygulamış ve Sezgin'i teyit eden sonuçlara ulaşmıştır.¹⁰⁷

Sezgin'in tezi, hadis alanında yapılan bazı akademik çalışmalara da konu oldu. Ahmet Tahir Dayhan tarafından 1995 yılında *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler* adıyla yapılan yüksek lisans tezinin bir bölümünde, Sezgin'in bu eseri de Buhârî'ye yapılan tenkit çalışmaları içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁰⁸ Tezde, Sezgin'in muallak hadislerle ilgili alıntılarındaki yanlışlarına ve tercüme hatalarına bolca örnek verilmiş; onun Buhârî'yle ilgili zorlama yorumlarda bulunduğu, İbn Hacer'in muallak hadislerle ilgili değerlendirmelerini anlayamadığı ileri sürülmüş,¹⁰⁹ ancak Sezgin'in ana teziyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

105 Mustafa Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Te'lif Çalışmaları," *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu: 16-18 Eylül İzmir*, s. 359-360. Nitekim bu tebliğden esinlendiği düşünülen Fayda'nın öğrencilerinden Nadir Özkuyumcu, GAS'ın 1967 Almanca baskısından tarih kaynaklarıyla ilgili mukaddimeyi (I: 237-256) 'İslam Tarih Yazıcılığı' adıyla tercüme ederek yayınlamıştır. (*İslam Tarih Yazıcılığına Dair Araştırmalar*, Mustafa Fayda, Fuat Sezgin, İhsan Abbas; çeviren Nadir Özkuyumcu, Manisa 1995, s. 1-30). Bu bölümün yeni tercümesi için bk. Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I: 273-293).

106 Bk. Dilek Tekin, "Müslim'in Sahihi'nin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, I/1 (2015): 124-165.

107 Fuat Sezgin'in Buhârî'den sonra Müslim'in kaynakları üzerinde de benzer bir çalışma yapılması gerektiği kanaatinde olduğunu M. Orhan Okay'ın (1931-2016) hatıralarında naklettiği bir anekdotan anlamaktayız. Okay, 1955 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduğunda konuyla ilgili şu bilgiyi vermektedir: "...Mezun olmama yakın aylarda, çok farklı bir alanda asistanlığım bahis konusu oldu. Edebiyat Fakültesi'nde Zeki Velidi Togan'ın kurduğu ve ilk müdürlüğünü yaptığı bir İslam Tedkikleri Enstitüsü açılmıştı. Zeki Velidi ile pek ilişkilerim olmadı. Ama Enstitü'nün müdür muavini Fuat Sezgin'le birkaç yıldır tanışıyorduk. Arapçamı beğeniyor ve beni oraya asistan olarak almak istiyordu. Kendisi hadis alanında "Buhari'nin Kaynakları" konusunda bir doktora yapmıştı. Beni de aynı metotla "Müslim'in Kaynakları" üzerinde çalıştırmayı düşünüyordu. Böylece mezun olur olmaz gazetede asistanlık ilanı çıktı. O yıllarda asistan olmak, geçim bakımından öğretmenlikten daha zor olduğundan imtihana benden başka giren olmadı. Kazandım da. Fakat dört yıl evvel öğretmen olma ümidiyle girdiğim Yüksek Öğretmen Okulu, benden mecburi hizmet istiyordu. Bugün çok kolay halledilebilen mecburi hizmetin üniversiteye devri meselesi, o zaman, arada birçok hocamın yakından tanıdığı, eski bir akademisyen olan Kasım Küfrevî gibi epey gayret edenler de olduğu halde mümkün olmadı..." M. Orhan Okay, *Mehmet Kaplan'dan Hatıralar, Mektuplar*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları 2003, s. 29 (bu bilgiye dikkatimi çeken Nurettin Gemici'ye teşekkür ederim.)

108 Ahmet Tahir Dayhan, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, (Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1995), 205-214.

109 Dayhan, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, s. 207, 211.

Sezgin'in eserindeki tercüme ve alıntı hatalarıyla ilgili uzunca bir makale de yakın zamanlarda Ali Albayrak tarafından yazılmıştır.¹¹⁰ Makalede, Sezgin'in eserindeki çeviri yanlışlarına ve alıntı hatalarına bakarak kitabın geleneksel hadis ilmi aleyhine yazıldığı intibahını doğurduğu tesbitinde bulunulmuştur. Albayrak, Sezgin'in tezini acele ve yüzeysel, aşırı abartılı ve zihinde olanı metne yansıtan, üstünkörü değerlendirmelerle dolu bir çalışma olarak nitelemiştir.¹¹¹ Sezgin'in çalışmasının boyutu ve derinliğiyle uyumlu olmayan bu hataları, onun geleneksel hadis bilgisinin eksikliğine bağlamıştır.¹¹²

Sezgin'in bu eseri ve genel olarak hadis görüşleri konusundaki ilk kapsamlı akademik çalışma ise Ali Karakaş tarafından 2015 yılında yapılan doktora tezidir. Tezde Sezgin'in oksidentalizm çalışmaları içerisindeki yerine değinildikten sonra yazılı rivayet teorisi ve etkileri *Buhârî'nin Kaynakları* çerçevesinde geniş olarak tanıtılmıştır.¹¹³

SONUÇ

Modern dönemde hadis ile ilgilenen Batılı araştırmacılar, hadislerin üçüncü asra kadar şifâhî yolla nakledildiğini, başta *Kütüb-i Sitte* müellifleri olmak üzere üçüncü asır hadisçilerinin eserlerini, uzun seyahatler sonucunda topladıkları bu folklorik malzemeye dayanarak oluşturduklarını ileri sürdüler. Goldziher tarafından sistematik hale getirilen bu teze göre şifâhî kültüre dayandıkları için hadislerin tarihsel bir değeri bulunmamaktadır.

Fuat Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* adlı çalışması, modern dönem hadis tasavvurunu büyük ölçüde şekillendiren Goldziher'in bu tezine akademik anlamda verilmiş bir cevap niteliğindedir. Sezgin, hadislerin müteakip nesillere intikal ederken zâhîren şifâhî nakle benzese de hakikatte yazılı kaynaklardan geldiğini; rivayet zincirlerinin altında adeta gizli kalmış yazılı kaynakların bulunduğunu, hadis rivayetinin kendine has bu karakterini dikkate almayan Batılı araştırmacıların vardıkları sonuçların yanlış olduğunu savundu. Ona göre üçüncü asır müelliflerinin yaptıkları, kendilerinden önce tedvin ve tasnif edilen malzemeyi kullanarak eserlerini oluşturmaktan ibarettir. Hadis rivayetleri için çıktıkları yolculuklar da bir hadisin rivayet hakkını elde etmek içindir.

Ancak güçlü argümanlarına rağmen Sezgin'nin görüşlerinin ilim camiasında Goldziher'in tezi kadar tanınmadığı, hatta benimsenmediği söylenebilir. Zira

110 Ali Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 26 (2016): 51-100.

111 Albayrak, "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, s. 52, 71.

112 Albayrak, "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, s. 99.

113 Bkz. Ali Karakaş, "20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları- Fuat Sezgin Örneği." Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, 2015. Tez, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin* (İstanbul: Ensar Neşriyat 2017) adıyla bastırılmıştır.

Goldziher'in tezi, Schacht (1912-1969), Georges Vajda (1908-1981), Juynboll (1935-2010) gibi oryantalistler tarafından geliştirilip ikmal edildi. Ayrıca genç oryantalistler tarafından sürekli atıfta bulunularak meşhur edildi. Goldziher bu açıdan sadece Batı'da değil, İslâm dünyasında da hatırı sayılır bir kabul gördü. Kahire Üniversitesi'nin kuruluş planları ona çizdirildi. İstanbul Üniversitesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü müdürü Zeki Velidi Togan (1890-1970) Enstitü'de, Kelam, Tefsir ve Hadis derslerinin Goldziher'in eserleri esas alınarak okutulmasını, ayrıca onun önemli eserlerini Türkçe'ye tercüme ettirmeyi senatoya teklif etmiştir.¹¹⁴ Togan, bu teklifini senatoya kabul ettirememiş ama 1953 yılında, Goldziher'in kitabının bir özeti niteliğinde olan *The Traditions of Islam* (Oxford 1924) adlı eserin yazarı İngiliz müsteşrik Alfred Guillaume'u (1888-1965), davet ederek Enstitü'de bir dizi konferans verdirmeye muvaffak olmuştur!¹¹⁵

Goldziher'in İslâm toplumlarında meşhur olmasında hadis karşıtlarının da payı büyük oldu. Hadis karşıtlarının en meşhur sloganları olan 'hadisler üç asır sonra yazıldı', 'hadisler Emevi sultanları tarafından yazdırıldı', 'hadiste metin tenkidi yapılmadı' gibi söylemleri, sahabenin adaleti ile ilgili sorgulamalar aslında Goldziher'in temel argümanlarıdır. Hadis karşıtları bu iddiaların içini zengin örneklerle doldurmak ve lojistik destek sağlamak dışında herhangi bir katkıda bulunmadılar. Özellikle bu akımlara mensup popüler yazarlar ve hatipler polemikleri ve güçlü retorikleriyle temelde oryantalist hadis projesine ait olan bu tezlerin meşhur olmasında çok etkili oldular. Öte yandan İslâm dünyasında hadisin modern problemlerini ele alan araştırmaların çoğunda Goldziher ve Schacht'a bir şekilde cevap verme ihtiyacı duyulması da onların tanınmasında etkili oldu.

Sezgin ise, İslâm dünyasında ancak kütüphane katalogları söz konusu olduğunda hatırlandı. Onun yazılı rivayet tezine rağmen, hadis rivayetinin güvenilirliği, Arapların ve hadisçilerin olağanüstü hafıza kabiliyetine sahip olduğu söylemi üzerinden anlatılmaya devam edildi. Nihayetinde burada bir kısmına değinebildiğimiz sebepler yüzünden Sezgin'in tezi ilim dünyasında yeterince tanınmadı ve farklı yönleriyle çalışılıp geliştirilmedi.

Sezgin'in kendisi ise Türkiye'den ayrılmadan önce konuyla ilgili iki makale daha yazdı. *Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in "Cami"i*¹¹⁶ adlı makalesinde yeni keşfedilen ikinci asır hadis eserlerinden Hemmâm b. Munebbih'in *es-Sahife*'sindeki hadislerin, öğrencisi Ma'mer b. Raşid'in *Cami*'ine, oradan öğrencisi Abdurrezzak'ın *Mussannef*'ine ve buradan da Buhârî ve Muslim'e

114 Mehmed S. Hatiboğlu, "Batı'daki Hadis Çalışmaları Üzerine", s. 53.

115 Bu konferanslar ve tepkileri için bk. Ahmet Parlakışık, *Oryantalizm'in Soruları*, 2. bs. İstanbul: İnsan Yayınları 1995.

116 M. Fuad Sezgin, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Raşid'in "Cami"i," *Türkiyat Mecmuası*, 12 (1955): 115-134.

nasil intikal ettiğini gösteren örnekleri inceledi.

*İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti*¹¹⁷ adlı makalesinde ise hadis rivayetinin kendine has karakteri olan şifâhî nakil ile yazılı naklin müşterek fonksiyonunu gözden kaçıran modern etütlerin çıkmazlarını ve özellikle müsteşriklerin hadisin güvenilirliğine dair aşırı şüpheciliklerinin yersizliğine dikkat çekti.

Sezgin, Almanya'ya gittikten sonraki süreçte bilim tarihi araştırmalarına yoğunlaşınca hadis rivayetiyle ilgili tezi üzerinde daha fazla çalışma fırsatı bulamadı. Bununla birlikte tezine yönelik eleştirilerin çoğunun farkında olduğu, son zamanlarındaki röportajlarının birinden özetlediğimiz şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Hem Batılı araştırmacılar hem de İslâm âlimlerinin çoğu Buhârî'nin eseriyle ilgili tezimi ve hadislerle ilgili değerlendirmelerimi kabul etmekte zorlandılar. Bu tür tezlerin kabulü zaman ister. Aradan bu kadar zaman geçmesine rağmen henüz kimse bu tezin geçersizliğini ortaya koyacak bir kanıt sunamadı. Son zamanlarda tezi çürütmek üzere Avrupalı ve Amerikalı araştırmacılardan oluşan bir ekol ya da organizasyon oluşmuştur. Ben tezim yüzde yüz doğru olduğundan eminim. Hadis tarihinin bu şekilde (yani şifâhî rivayet temelli) anlatılması İslâm tarihinin Avrupalılar tarafından tanınmayışının sebeplerinden biridir. Mesela 10-15 ciltlik Taberî tarihi var. Ben bunların senedlerinin birer dipnot olduğuna inanıyorum. Onlar ise bunların muayyen zümrelerin uydurmalarından ibaret olduğunu iddia ediyorlar.”¹¹⁸

Sezgin, GAS'ın 17. cildini bitirdikten sonra bu eleştirilerin hepsine detaylı bir cevap yazacağını belirtmişti.¹¹⁹ GAS'ın 17. cildini bitirebildi ama bu eleştirileri cevaplamaya ömrü yetmedi.

117 M. Fuad Sezgin, “İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti,” *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/1 (1956-57): 19-36

118 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 37-38.

119 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 307; Mustafa Sekilî'nin Medeniyet Mektebi adına 25.08.2005 tarihinde yaptığı röportaj.

Kaynakça

- Akın**, Nimetullah “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler’in Yaklaşımları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7/1 (2008):47-70.
- Al-A’zami**, Muhammad Mustafa, *The history of the Qur’anic Text*, Leicester: UK Islamic Academy, 2003.
- İlk Devir Hadis Edebiyatı* (trc. Hulusi Yavuz), İstanbul: İz Yayıncılık 1993.
- Albayrak**, Ali, “Fuad Sezgin’in “Buhârî’nin Kaynakları” Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 26 (2016): 51-100.
- Amin**, Kamaruddin, “Muslim Western Scholarship of Hadith and Western Scholar Reaction: A Study on Fuat Sezgin’s Approach to Hadith Scholarship”, *Jami’a*, 46/2 (2008): 254-277.
- Brown**, Daniel W., *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev. Sabri Kızılkaya, Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Çelik**, Ali, “Buhari’nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2016/2): 228-232.
- Dayhan**, Ahmet Tahir, *Buhârî’ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, (Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1995).
- Dere**, Ali, “Mehmet Fuat Sezgin Hoca’nın Ankara İlahiyat Yılları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/2 (2018):221-250.
- el-Huli**, Emin, “Mukaddime”, *Mecâzu’l-Kur’ân*, Kahire, 1954.
- Fayda**, Mustafa, “Siyer Sahasındaki İlk Te’lif Çalışmaları”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyum*. 16-18 Eylül 1985 İzmir, s. 357-366.
- Fazlıoğlu**, İhsan, “Fuat Sezgin “Bilim Tarihi” Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4 (2004): 335-370.
- Halef**, Necm Abdurrahman, *İstidrakat ala Tarihi’t-türasi’l-Arabi: kısmu ilmi’l-hadis*, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye 2000.
- Hallaq**, Wael b., “Nebevi Hadisin Sıhhati: Yapay Bir Problem” (çev. Hüseyin Hansu), *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006/1): 137-151.
- Hansu**, Hüseyin, “Fuat Sezgin: Arap – İslâm Bilimleri Tarihi I”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2016): 221-228.
- Haşimi**, Huseyni Abdulmecid, *el-İmamu’l-Buhârî muhaddisen ve fakihen*, Kahire 1982.

- Hatiboğlu**, Mehmed S.,“Batı’daki Hadis alışmaları Üzerine”, *Hadis Tetkikleri*, Ankara: Otto Yayınları 2009.
- “Goldziher”, *DİA*, 14 (1996):102-105.
- Hıdır**, Özcan“Oksidentalizm versus Oryantalizm: Hadis Oksidentalizmi -Fuad Sezgin ve Mustafa el- A'zamî Örneği”, *HTD*, 5/1 (2007):7-31.
- Karakaş**, Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2017.
- Nabia Abbott ve Hadis’e Yaklaşımı*, İstanbul: Ensar Yayınları 2018.
- Kızıl**, Fatma, “Türkiye’de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 11/21 (2013):303-331.
- Küçük**, Hülya, “Dozy’nin *Hat Islamisme* adlı eseri üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi*, 33/4 (1994): 63-89.
- Motzki**, Harald, “Hadis: Kaynağı ve Gelişimi” (ev. Dilek Tekin), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 10/2 (2012):103-140.
- Nasr**, Seyyed Hossein,“Remembering Fuat Sezgin: An Obituary”, *İlahiyat Studies*, 9/2 (2018),311-312.
- Okay**, M. Orhan,*Mehmet Kaplan’dan Hatıralar, Mektuplar*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları 2003.
- Okiç**, M. Tayyip,*Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara: Atlas Kitabevi 2017.
- Özkuyumcu, Nadir (ed.), *İslam Tarih Yazıcılığına Dair Araştırmalar*, Manisa 1995.
- Özsoy, Ömer“Fuat Sezgin Hoca’nın Ardından”, *Karar Gazetesi*, 04.08.2018.
- Parlakışık**, Ahmet, *Oryantalizm’in Soruları*, İstanbul: İnsan Yayınları 1995.
- Sekili**, Mustafa, “Fuat Sezginle Röportaj”, *Medeniyet Mektebi*, 25.08.2005.
- Sezgin**, Fuat, “Arab-İslam ilminde İsnadın Ehemmiyeti”, *Muhadarat fi Tarihi’l-Ulumi’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye* (ev. Habil Nazlıgöl), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998):251-264.
- “Rivayet Literatürünün Gelişimi” (ev. Ali Dere), *.Buhâri’nin Kaynakları*, Ankara: Kitabiyat, 2000, 23-50.
- Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015.
- Bilim Tarihi Sohbetleri*, (söyleşiyi yapan: Sefer Turan), İstanbul: Timaş Yayınları 2013.

Buhâri'nin Kaynakları, Ankara, Kitabiyat, 2000.

İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, İstanbul: Timaş Yayınları 2012.

İslam'da Bilim ve Teknik, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.

“İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti,” *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/1 (1956-57): 19-36

Tarihü't-türasi'l-Arabi: ulumü'l-Kur'an ve'l-hadis (çev. Mahmûd Fevzi Hicazi; racea Arefe Mustafa, Saîd Abdurrahim), Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1983/1403.

Tarihü't-türasi'l-Arabi, nakalehu ila'l-Arabiyye: Fehmi Mahmud Hicazi, Fehmi Ebu'l-Fadl, Kahire 1971, 1977.

Suphi Salih, *Hadis İlimleri*, (çev. M. Yaşar Kandemir), Ankara: DİB Yayınları, 1986.

Tekin, Dilek, “Müslim'in Sahihi'nin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, I/1 (2015): 124-165.

Tuğ, Salih, *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-'ilm adlı eseri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Ugan, Zakir Kadiri, “Dinî ve Gayri Dinî Rivayetler” *Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 1/4 (Teşrin-i sani 1926): 132-210. (Bu makalenin Latin harfleriyle transkripsiyonu için bkz. Musa Alak ve Mustafa Karataş, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 4 (2001),207-257; 259-289).

Umeri, Ekrem Ziya, *Dirasâtun Tarihiyyetun: Maa talika fi meheci'l-bahs ve tahkiki'l-mahtutat*, Medine: el-Camiatu'l-Islamiyye, 1983/1403.

Merviyâtu's-sireti'n-Nebeviyye beyne kavâidi'l-muhaddisîn ve rivâyâti'l-ahbâriyyîn, Mecmau' Melik Fahd li Tibaati'l-Mushafi'ş-Şerîf, Medine t.s.

Yasin, Hikmet Beşir, *İstidrakat 'ala Tarihi't-türâsi'l-Arabi*, Cidde: Dâru'l-İbnu'l - Cevzî, 1422/2001.